

Төрөмырзаев Т.Т.

**ЖАРАНДЫН КОНСТИТУЦИЯЛЫК УКУКТАРЫНЫН ЖАНА
МИЛДЕТТЕРИНИН КӨЙГӨЙҮ**

Торомырзаев Т.Т.

**ЮРИДИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ КОНСТИТУЦИОННЫХ ПРАВ, СВОБОД И
ОБЯЗАННОСТЕЙ ЧЕЛОВЕКА И ГРАЖДАНИНА**

T. T. Toromyrzaev

**LEGAL ISSUES OF CONSTITUTIONAL RIGHTS, FREEDOMS
AND DUTIES OF MAN AND CITIZEN**

УДК: 342.7.72/73

Адамдын жана жарандын конституциялык укуктарынын, эркиндиктеринин жана милдеттеринин көйгөйү өтө татаал жана көп кырдуу. Аны түрдүү илимдер түрдүү багытта изилдеп жатышат. Конституциялык укук илими үчүн бул көйгөй мүнөздүк принциптер аспектисинде кызыгуу жаратат. Аларга тийиштүү болгон юридикалык өзгөчөлүктөр, юридикалык табияты (ички мазмуну), юридикалык белгилери: жалпылыгы, теңдиги, бирдейлиги жана кетилдиги.

Бул макалада адамдын жана жарандын конституциялык укуктарынын, эркиндиктеринин жана милдеттеринин маанисин толугу менен ачып берүүчү жоболорду камтылган. Адамдын жана жарандын конституциялык укуктарынын, эркиндиктеринин жана милдеттеринин жыйындысын бир комплексте, бирге кароо зарылдыгы. Адамдын жана жарандын конституциялык укуктарына, эркиндиктерине жана милдеттерине тиешелүү болгон айырмалануучу белгилери колдонуудагы мыйзамдарда бекитилген адамдын жана жарандын башка конституциялык укуктарынан, эркиндиктеринен жана милдеттеринен чектөөгө, алардын юридикалык табиятын жана маанисин түшүнүүгө жол берилген.

Негизги сөздөр: укук, милдет, юридикалык күч, майып, талап.

Проблема конституционных прав, свобод и обязанностей человека и гражданина является чрезвычайно сложной и многоаспектной. Ее исследованием занимаются различные науки и в различных направлениях. Для науки конституционного права эта проблема представляет интерес в аспекте характерных принципов, им присущих: юридические особенности, юридическая природа (внутреннее содержание), юридические признаки: всеобщность, равенство, единство и гарантированность.

В этой статье рассматриваются принципы конституционных прав, свобод и обязанностей человека и гражданина содержат в себе не единственные, но наиболее важные, существенные положения, наиболее полно раскрывающие их сущность. Вся совокупность конституционных прав, свобод и обязанностей человека и гражданина следует рассматривать в комплексе, в единстве. Присущие конституционным правам, свободам и обязанностям человека и гражданина отличительные черты позволяют отграничить их от других прав, свобод и обязанностей человека и гражданина, закрепленных в текущем законодательстве, понять их юридическую природу и значимость.

Ключевые слова: право, ответственность, юридическая сила, штраф, юридическое требование

The problem of constitutional rights, freedoms and duties of man and citizen is an extremely complex and multifaceted. Her research involved in the various sciences and in different directions. For the science of constitutional law, this problem is of interest in a specific aspect of the principles inherent in it: legal aspects, legal nature (internal content), legal characteristics: universality, equality, unity, and warranty.

This article discusses the principles of constitutional rights, freedoms and duties of man and citizen contain not only, but most important, substantive provisions, most fully reveal their essence. The whole set of constitutional rights, freedoms and duties of man and citizen should be considered together, in unity. The inherent constitutional rights, freedoms and duties of man and citizen distinctive features allow to distinguish them from other rights, freedoms and duties of man and citizen, enshrined in the current legislation, to understand their legal nature and significance.

Key words: right, responsibility, legal validity of the fine, legal requirement.

Адамдын жана жарандын конституциялык укуктарын, эркиндиктерин жана милдеттеринин юридикалык өзгөчөлүктөрүн ар тараптуу изилдөө үчүн колдонуудагы (тармактык) мыйзамдарда бекитилген адамдын жана жарандын башка конституциялык укуктары, эркиндиктери жана милдеттери менен салыштыруу зарыл. Адамдын жана жарандын конституциялык укуктарын, эркиндиктерин жана милдеттерин тармактык укуктар, эркиндиктер жана милдеттер менен салыштыруу жүргүзүп, адамдын жана жарандын конституциялык укуктарынын, эркиндиктеринин жана милдеттеринин юридикалык өзгөчөлүктөрүн түзүүчү бир катар белгилерди бөлүп көрсөтүүгө болот: “Биринчиден, адам жана коомдун ортосундагы коомдук мамилелер чөйрөсүн жөнгө салат, экинчиден, өзүнүн коомдук-саясий маанилүүлүгү Конституцияда бекитилген, үчүнчүдөн, колдонуудагы мыйзамдарда бекитилген укуктардын жана милдеттердин бардык башка түрлөрү үчүн чечүүчү, аныктоочу болуп эсептелет” [1,130].

Юридикалык өзгөчөлүк адамдын жана жарандын конституциялык укуктары, эркиндиктери жана милдеттери юридикалык негиз катары кызмат кылуу болуп эсептелет. Алар бардык тармактык укуктар, милдеттер үчүн аныктоочу, чечүүчү болуп саналып, алардын өнүгүүсүнө негизги багыттарды берет. Адамдын жана жарандын конституциялык укуктары,

эркиндиктери жана милдеттери адамдын жана жарандын укуктарынын, эркиндиктеринин жана милдеттеринин бардык системасын куруу үчүн пайдубал катары кызмат кылат. Адамдын жана жарандын конституциялык укуктары, эркиндиктери жана милдеттери менен колдонуудагы мыйзамдарда бекемделген адамдын жана жарандын укуктарынын, эркиндиктеринин жана милдеттеринин ортосунда өз ара тыгыз мамиле бар. Кыргыз Республикасынын Конституциясы түздөн-түз таасир эткен башкы, негизги жоболорду колдонуудагы (тармактык) мыйзамдарда конкреттештирүү менен бекемдейт. Адамдын жана жарандын тармактык укуктары, эркиндиктери жана милдеттери адамдын жана жарандын конституциялык укуктарынын, эркиндиктеринин жана милдеттеринин системасын ачып, адамдын жана жарандын конституциялык укуктарын, эркиндиктерин жана милдеттерин тактап, жүзөгө ашырат. Тармактык мыйзамдар адамдын жана жарандын конституциялык укуктарынын, эркиндиктеринин жана милдеттеринин мазмунун өнүктүрөт. Мисалы, Кыргыз Республикасынын Конституциясынын 44, 45, 46, 47, 48 жана 53-беренелери адамдын татыктуу жашоосун жана эркин өнүгүүсүн камсыз кылууга багытталган Кыргыз Республикасынын социалдык саясатын карайт, башкача айтканда аларды колдонуудагы мыйзамдарда атап айтсак, “Билим берүү жөнүндө” [2], “Майыптарды социалдык коргоо жөнүндө” [3], “Калкты жумуш менен камсыздоо жөнүндө” [4], “Улгайган курактагы жарандарды жана майыптарды социалдык тейлөө жөнүндө” [5], “Кыргыз Республикасындагы калкты социалдык жактан тейлөөнүн негиздери жөнүндө” [6] Кыргыз Республикасынын Президентинин жарлыгында мындан ары конкреттештирүү үчүн негиз болуп берет.

Адамдын жана жарандын конституциялык укуктарынын, эркиндиктеринин жана милдеттеринин өнүгүшүнө алардын жогорку юридикалык күчү принциби таасир этет. Бул адамдын жана жарандын бардык башка укуктары, эркиндиктери жана милдеттери конституциялык укуктарга, эркиндиктерге жана милдеттерге карама-каршы келбөөгө тийиш. Мындай жобо Кыргыз Республикасынын Конституциясынын 6-беренесинин 1-бөлүгүнөн келип чыгып, анда “Конституция эң жогорку юридикалык күчкө ээ жана ал Кыргыз Республикасында түздөн-түз колдонулат” деп белгиленет.

Колдонуудагы мыйзамдарда каралган адамдын жана жарандын укуктары, эркиндиктери жана милдеттери Кыргыз Республикасынын Конституциясына “Кыргыз Республикасынын Конституциясына ылайык” деген сүйлөм менен шилтеме жасайт. Так беренелерди көрсөтпөгөн мындай шилтемелер укук мамилелеринин бардык субъектилерине Кыргыз Республикасынын Конституциясындагы конституциялык укуктарына, эркиндиктерине жана милдеттерине тийиштүү беренелерди өздөрү табууга жол берет. Ал эми кабыл алынган мыйзамдардын Кыргыз Республикасынын Конституциясындагы жоболорго ылайык келбеген учурлар табылганда түшүндүрүү үчүн Кыргыз Республикасынын Конституциялык

Согуна кайрылууга мүмкүндүк берет. Адам мыйзамдарды жакшыртууга жигердүү катышат, ошондой эле конституциялык укуктарын, эркиндиктерин жана милдеттерин мамлекеттик бийлик тарабынан бузууга жол бербейт. “Жогорку юридикалык күчтүн конституциялык укуктарынын, эркиндиктеринин жана милдеттеринин болушунан адамдарга мындай укуктар берилбейт же аларга конституциялык укуктарга, эркиндиктерге жана милдеттерге каршы же туура келбеген мындай милдеттер жүктөлбөйт. Мындай абал пайда болгон учурда конституциялык укуктар, эркиндиктер жана милдеттер аракетке келет, ал эми укуктарына, эркиндиктерине жана милдеттерине каршы келген учурда компетенттүү мамлекеттик органдар тарабынан жокко чыгарылууга тийиш”.

Көрсөтүлгөн талаптарды аткаруу конституциялык мыйзамдуулук режимин түзөт. Мында адам конституциялык укук, эркиндик жана милдеттер реалдуу түрдө жана тикелей иштей тургандыгы жөнүндө бардык конституциялык ченемдерге ишенимдүү болууга тийиш. Мамлекеттик органдар өзүнүн ишмердигинде адамдын жана жарандын конституциялык укуктары, эркиндиктери жана милдеттери жөнүндө конституциялык жоболорду так жана кыйшаюусуз аткарууга милдеттүү. Күчөтүлгөн коргоо сыяктуу юридикалык өзгөчөлүк адамдын жана жарандын конституциялык укуктары, эркиндиктери жана милдеттери өзгөчө деңгээлде коргоодо экендигин билдирет. Мамлекет адамдын жана жарандын конституциялык укуктарын, эркиндиктерин жана милдеттерин бузуу ниетинде, сактабаган учурда же мындай коргоого кепилдик берет. (Кыргыз Республикасынын Конституциясы 26-берене).

Адамдын жана жарандын конституциялык укуктары, эркиндиктери жана милдеттери юридикалык өзгөчөлүктөрү менен катар белгилүү юридикалык табиятка (ички мазмунга) ээ. Илимде юридикалык табият “... укуктук көрүнүштөрдүн кайсы-бирин чектөөгө, бөлүүгө жол берген өзгөчө атайын белгилердин жыйындысы” [7,87] деп түшүнүлөт. Юридикалык табияты сыяктуу эле адамдын жана жарандын конституциялык укуктары, эркиндиктери жана милдеттери ар түрдүү каралат жана түшүнүлөт. Н.И. Матузов субъективдүү укуктардын, эркиндиктердин жана милдеттердин ар түрдүүлүгү катары адамдын жана жарандын конституциялык укуктарын, эркиндиктерин жана милдеттерин бөлүп көрсөтөт [8,147] Ошондой эле Н.И. Матузов адамдын жана жарандын бардык укуктарын, эркиндиктерин жана милдеттерин таанууга чакырат: “ар түрдүү конкреттүү укуктук мамилелерге кирүү менен алгандар сыяктуу эле мыйзамда аларга түздөн-түз бекитилгенгендер андан тикелей келип чыгат, башкача айтканда алардын пайда болуу, жүзөгө ашуу, кызыкчылыктарынын мүнөзү, жалпылык деңгээли, социалдык мааниси, түрү, категориялары жана башка өзгөчөлүктөрүнө карабастан өзүнүн багыттуулугу боюнча (алып жүрүүчүлөргө байланыштуу таандыгы), кандайдыр-бир башка эмес субъективдүү болуп эсептелет. Субъективдүүлүк, башкача айтканда укуктардын субъектилерге байланыштуулугу алардын жалпы, тектик белгиси болуп эсептелет”. Чынында адамдын жана

жарандын бардык укуктары, эркиндиктери жана милдеттери көп кырдуу, колдонуудагы мыйзамдар менен катар Конституцияда да бекемделген, бирок алардын бардыгы конкреттүү субъектиге таандык болуп, жаңы сапатты – демократиялуулукту алуу менен коомдон, мамлекеттен обочолонуусуна жана өнүгүүсүнө багытталган. Демократиялуулук адамдын жана жарандын конституциялык укуктарынын, эркиндиктеринин жана милдеттеринин көпчүлүгүнүн адамдардын айрым категорияларына эмес баарына таралышын түшүндүрөт. Демек, жашоого болгон укук бардык курактар жана кесиптер үчүн тиешелүү. Адамдын жана жарандын конституциялык укуктарынын, эркиндиктеринин жана милдеттеринин юридикалык табиятын изилдөө адам жана мамлекет үчүн маанисин бөлүп көрсөтүп, табигый маанисин туура ачууга жол ачат. “Биздин көз карашыбызда жарандардын конституциялык жана башка укуктарынын, ошондой эле милдеттеринин конкреттүү өзгөчөлүктөрү аларды субъективдүү катары квалификациялоо үчүн анчалык мааниге ээ эмес”. Биз үчүн бул изилдөөнүн алкагында адамдын жана жарандын конституциялык укуктарынын, эркиндиктеринин жана милдеттеринин юридикалык табиятын табуу кызыкчылыгы бар.

Адамдын жана жарандын конституциялык укуктарынын, эркиндиктеринин жана милдеттеринин юридикалык табиятына укук мамилесиндеги өзгөчө абалын да киргизишет. Алар адам тарабынан кандайдыр-бир жигердүү процесстик иш-аракеттерди талап кылбастан, буга байланышпастан жашайт жана кепилдикке алынат. “Жаран жашоого болгон, адамдын кол тийбестиги, үй-жайдын кол тийбестиги, кат алышуу сыры, конституциялык укуктарын, ошондой эле Конституцияны жана мыйзамдарды сактоо ж.б. милдетин жүзөгө ашыруу үчүн кимдир-бирөө менен укук мамиле түзүүгө тийиш эмес. Укук мамилелери бул укуктарды, эркиндиктерди жана милдеттерди бузуунун же аларды тең укукта жүзөгө ашырбоонун кесепетинен пайда болот. Айрым конституциялык укуктар жана эркиндиктер (маселен, сөз эркиндиги) шайланган жаранга байланыштуу ишке ашыруу жолу укук мамилелеринен тышкары сыяктуу эле, аларга кирүү аркылуу да болот” [9,160].

Корутунду

Биздин көз караш боюнча адамдын жана жарандын конституциялык укуктарынын, эркиндиктеринин жана милдеттеринин ушул жана башка юридикалык өзгөчөлүктөрүнө дагы экөөнү киргизсе болот:

- 1) алардын салыштырмалуу өзгөртүлбөстүгү;
- 2) ажыратылгыстыгы.

Адамдын жана жарандын конституциялык укуктарынын, эркиндиктеринин жана милдеттеринин өзгөртүлбөстүгү алардын туруктуулугу менен мүнөздөлөт. Өзгөртүлбөстүгү социалдык жана юридикалык-техникалык тараптары менен өзгөчөлөнөт. Туруктуулук адамдын жана жарандын консти-

туциялык укуктарынын, эркиндиктеринин жана милдеттеринин системасынын өзгөрүү татаалдыгында пайда болуп, алардын коомдук маанисин жана жогорку коргоочулук – социалдык тарабын тастыктайт. Бирок бул деген адамдын жана жарандын конституциялык укуктары, эркиндиктери жана милдеттери өнүкпөйт дегендикке жатпайт, тескерисинче алар адамдын жана жарандын конституциялык укуктары, эркиндиктери жана милдеттери динамикалуу өнүгүү абалында болот. Өзгөрүлбөстүк Кыргыз Республикасынын Конституциясынын 2-бөлүмүнө татаал юридикалык түзөтүүлөрдү киргизүү техникасында көрсөтүлгөн. Бир жагынан бул бийликтин адамдын табигый укуктарына карамакаршы келүүчү жоборлорду кыянаттык менен кабыл алып, конституциялык статус берүүсүнө жол бербөөгө оң натыйжа берди. Бирок экинчи жагынан коом жана дүйнөлүк коомчулук өнүгүп жатканкандыгын унутпоо зарыл, ошондуктан адамдын жана жарандын өзүнчө укуктары, эркиндиктери жана милдеттери пайда болуп, сапаттуу өзгөрүүлөргө туш болуп, тийиштүү шайкеш юридикалык бааны талап кылышы мүмкүн. Адамдын жана жарандын конституциялык укуктары, эркиндиктери жана милдеттери эволюциялык өзгөрүүгө туш болуп, бир абалдан (укуктар, эркиндиктер) экинчи абалга (милдеттер) өзгөрүүсү, же тескерисинче болушу ыктымал. Мисалы, жарандардын шайлоо, эмгек укугу коомдон жана мамлекеттен конституциялык моралдык милдет статусун берүүнү талап кылышы ыктымал. Мындай өзгөрүүлөр шайлоочулардын пассивдүү көз караштары менен катар башка жагдайларга байланыштуу болушу мүмкүн.

Адабияттар:

1. Патюлин В.А. Государство и личность в СССР. (Правовые аспекты взаимоотношений). - М., 1974. - С. 130.
2. Кыргыз Республикасынын мыйзамы «Билим берүү жөнүндө» 2003-жылдын 30-апрели № 92
3. «Кыргыз Республикасында майыптарды социалдык жактан коргоо жөнүндө» Кыргыз Республикасынын Мыйзамына өзгөртүүлөрдү жана толуктоолорду киргизүү тууралуу Кыргыз Республикасынын Мыйзамын ишке ашыруу жөнүндө Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн 1999-жылдын 3-мартындагы № 124 токтому
4. Кыргыз Республикасынын мыйзамы «Калкты иш менен камсыз кылууга көмөктөшүү» 2015-ж. 3-августу № 214
5. Кыргыз Республикасынын мыйзамы «Кыргыз Республикасында майыптарды жана улгайган курактагы жарандарды социалдык тейлөө жөнүндө» 1999-ж. 5-январь.
6. Кыргыз Республикасынын мыйзамы «Кыргыз Республикасындагы калкты социалдык жактан тейлөөнүн негиздери жөнүндө» 2001-ж. 19-декабрь № 111
7. Воеводин Л.Д. Конституционные права и обязанности советских граждан. - М., 1972. - С. 87.
8. Матузов Н.И. Личность. Права. Демократия. Теоретические проблемы субъективного права.- С., 1972.- С. 147
9. Воеводин Л.Д. Юридический статус личности в России. - М., 1997. - С. 160.

Рецензент: к.ю.н., доцент Аманалиев У.